

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 10, Αρ. 3Α (2019)

Πολιτισμικός πλουραλισμός και πρόσφυγες
σχολικής ηλικίας

Βασίλειος Χαρίτος

doi: [10.12681/icodl.2365](https://doi.org/10.12681/icodl.2365)

Πολιτισμικός πλουραλισμός και πρόσφυγες σχολικής ηλικίας

Cultural pluralism and school-age refugees

Βασίλειος Χαρίτος
ΣΕΕ (ΠΕ70)
5^ο ΠΕΚΕΣ (Ανατολικής Αττικής)
vahar@sch.gr

Abstract

Migration, as well as any refugee crisis, as social phenomena, offers a wide scope for modern policies to be developed and implemented by all developed countries. These policies will allow them to be managed as efficiently as possible, while respecting the value of human being and the equal free development of his personality. Acknowledging that all nation states are multicultural, although the term multiculturalism, after so many years, still faces ambiguities and misunderstandings, multiculturalism has not always had the same impact and is not defined only in relation to refugees or immigrants and their integration processes in the host countries, but there are social and cultural differences within the existing social and cultural hierarchy in each nation-state. Greece, like countless other countries in times of global crisis, has been violently aware of this evolution of the influx of migrants and more recently of the refugee phenomenon. In recent years, despite disputes and reservations and in line with the EU, a coordinated and organized effort is under way to implement a modern, multi-axis European common education policy that aims to relieve school-age refugees, on the other hand, to pursue some form of self-sufficiency and opportunities for decent living.

Key words: Multiculturalism, refugees, educational networks, programs, hosting structures

Περίληψη

Η μετανάστευση, αλλά και κάθε προσφυγική κρίση, ως κοινωνικά φαινόμενα, προσφέρουν ευρύ πεδίο σχεδιασμού και εφαρμογής σύγχρονων πολιτικών από όλες τις ανεπτυγμένες χώρες. Οι πολιτικές αυτές θα επιτρέψουν την, κατά το δυνατόν, επωφελή διαχείρισή τους, με σεβασμό προς την αξία του ανθρώπου και την ισότιμη ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Δεχόμενοι ότι όλα τα εθνικά κράτη είναι πολυπολιτισμικά, αν και ο όρος της πολυπολιτισμικότητας, μετά από τόσα χρόνια, προσκρούει ακόμη σε ασάφειες και παρεξηγήσεις, η πολυπολιτισμικότητα δεν είχε σε όλες τις περιπτώσεις τον ίδιο αντίκτυπο και δεν ορίζεται μόνο σε σχέση με τους πρόσφυγες ή τους μετανάστες και τις διαδικασίες ένταξής τους στις χώρες υποδοχής, αλλά υπάρχουν κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές στο πλαίσιο της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτισμικής ιεραρχίας σε κάθε κράτος - έθνος. Η Ελλάδα, όπως και αναρίθμητες χώρες σε περιόδους κρίσεων με παγκόσμιες διαστάσεις, γνώρισε βίαια αυτή την εξέλιξη της διόγκωσης του μεταναστευτικού και πρόσφατα του προσφυγικού φαινομένου. Τα τελευταία χρόνια, παρά τις διαφωνίες και τις επιφυλάξεις και σε σύμπόρευση με την ΕΕ βρίσκεται σε εξέλιξη μία συντονισμένη και οργανωμένη προσπάθεια για την εφαρμογή μιας σύγχρονης κοινής ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής, με πολλούς άξονες η οποία φιλοδοξεί, αφενός να ανακουφίσει τους μαθητές πρόσφυγες σχολικής ηλικίας,

αφετέρου να επιδιωχθεί κάποιας μορφής αυτάρκεια κι ευκαιρίες για στοιχειωδώς αξιοπρεπή επιβίωση.

Λέξεις κλειδιά: Πολυπολιτισμός, πρόσφυγες, εκπαιδευτικά δίκτυα, προγράμματα, δομές φιλοξενίας

Πολυπολιτισμικότητα και πλουραλισμός

Στη σύγχρονη πραγματικότητα όλα τα εθνικά κράτη είναι πολυπολιτισμικά, αν και ο όρος της πολυπολιτισμικότητας, μετά από τόσα χρόνια, προσκρούει ακόμη σε ασάφειες και παρεξηγήσεις. Η πολυπολιτισμικότητα δεν είχε σε όλες τις περιπτώσεις τον ίδιο αντίκτυπο και δεν ορίζεται μόνο σε σχέση με τους πρόσφυγες ή τους μετανάστες και τις διαδικασίες ένταξής τους στις χώρες υποδοχής, αλλά υπάρχουν κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές στο πλαίσιο της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτισμικής ιεραρχίας σε κάθε κράτος - έθνος. Έτσι, μπορούμε να δούμε τις διακρίσεις που υπάρχουν σε διάφορες ομάδες ανθρώπων λόγω τοπικών στερεοτύπων ή παράδοσης, ανάλογα με το φύλο που έχουν, από το αν ανήκουν σε θρησκευτικές ή εθνοτικές μειονότητες ή από το αν αποκλίνουν από το θεωρούμενο ως «κανονικό». Με τον όρο αυτό λοιπόν, θα εννοούσαμε μία κοινωνική κατάσταση στην οποία οι διαδικασίες που δρομολογούνται εξαρτώνται από την περιθωριοποίηση ατόμων ή ομάδων με διαφορετικό εθνοτικό-πολιτισμικό υπόβαθρο. Πολυπολιτισμικότητα σε μία χώρα μπορεί να προκύψει από τη συμβίωση αυτόχθονων κοινωνικών ομάδων με ιδιαίτερη πολιτισμική παράδοση. Από τη μετακίνηση προσφύγων και μεταναστών, οι οποίοι μεταφέρουν τη δική τους κληρονομιά. Από την παλιννόστηση ατόμων ή ομάδων, οι οποίες μεταφέρουν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας στην οποία ζούσαν και από τη δημιουργία ενδιάμεσου πολιτισμού, ο οποίος δημιουργείται από την επίδραση του πολιτισμικού περιβάλλοντος της χώρας υποδοχής, πάνω στον πολιτισμό της χώρας προέλευσης.

Όταν χαρακτηρίζουμε μία κοινωνία ως πολυπολιτισμική, αν και το μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας θεωρείται από πολλούς ότι έχει αποτύχει, σημαίνει ότι τείνει να αναγνωρίζει ισότιμα ακόμη και άλλες αξίες ή διαφορετικά πρότυπα ζωής από τα δικά της, εφόσον βέβαια τα τελευταία δεν έρχονται σε αντίθεση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις αρχές του Συντάγματος (Murray, 2017). Έτσι το άνοιγμα προς έναν ισότιμο πολιτισμικό πλουραλισμό έχει έναν απαράβατο όρο: οι διαφορετικές αξίες που δέχεται να αναγνωρίζει, δεν επιτρέπεται να θίγουν τα κοινωνικά και πολιτικά επιτεύγματα της ισονομίας, της ίσης μεταχείρισης και του συνταγματικού κράτους. Με άλλα λόγια το ζητούμενο είναι να μπορεί το εθνικό κράτος να υπερασπίζεται τα ίσα δικαιώματα «διαφορετικών» πολιτών. Να αντιλαμβάνεται, ανεξάρτητα από την ετερογένεια του πληθυσμού, τις κοινωνικές αλλαγές και να κωδικοποιεί τα σύγχρονα προβλήματα και τις κοινωνικές συγκρούσεις με βάση την πολιτική και την εμπιστοσύνη στους θεσμούς. Βέβαια, δεν αρκεί η αναγνώριση και ο σεβασμός των ομάδων, μιας και σε μία δημοκρατική κοινωνία το άτομο, έτσι κι αλλιώς, επιλέγει ελεύθερα το πλαίσιο στο οποίο θα ανήκει, αλλά επιβάλλεται η δημιουργία συνδέσεων και επαφών, καθώς και η παροχή ίσων ευκαιριών. Σημειωτέον, κάθε οικιοθελής εθνοπολιτισμική ταύτιση, ως ελεύθερη επιλογή, καθορίζει και το πλαίσιο στο οποίο το άτομο αναλαμβάνει να ενταχθεί.

Τις τελευταίες δεκαετίες είναι γεγονός ότι έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές αλλαγές στην ευρωπαϊκή αλλά και την ελληνική νομοθεσία, μέσω κοινοτικών οδηγιών και αποφάσεων του ευρωπαϊκού δικαστηρίου. Σε αυτή λοιπόν τη βάση, κόντρα στον παραλογισμό της εποχής που βιώνουμε, κάθε θεσμική προσπάθεια θέλει να πείσει τους πολίτες ότι η πολυπολιτισμικότητα μπορεί να συμβάλλει στην επέκταση και την εμβάθυνση της δημοκρατίας, ιδιαίτερα σε κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, τα άτομα με άλλο θρήσκευμα ή δόγμα κ.λπ. Δηλαδή, ο πολυπολιτισμός στρέφεται κατά των

φραγμών, της εχθρότητας, των προκαταλήψεων, των διακρίσεων και του ρατσισμού και εξαρτάται από τις ίδιες τις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες το αν αποδέχονται εκατέρωθεν τις πολιτισμικές διαφορές χωρίς να παραβιάζονται ανθρώπινα δικαιώματα. Οι κοινωνίες του τύπου αυτού, μέσα στις οποίες ζουν διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες και μειονότητες, έχουν προ πολλού παραιτηθεί από την ιδέα ενός εθνικά ομοιογενούς συνόλου, το οποίο έτσι κι αλλιώς δεν υπήρχε και οφείλουν να αναγνωρίζουν την εθνοπολιτισμική πολλαπλότητα σε ατομικό, συλλογικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο ως βάση για εμπλουτισμό και συνοχή (Τριανταφύλλου, 2014 & Sartori, 2015). Κινούνται όμως πάντοτε τα πράγματα προς αυτήν την κατεύθυνση και μάλιστα χωρίς λάθη, ιδεολογικές αγκυλώσεις, παλινωδίες και προκαταλήψεις;

Αν δεχτούμε ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ίσοι και ότι οι πολίτες στην Ευρώπη και γενικότερα στο δυτικό κόσμο απολαμβάνουν καλύτερη ζωή, από εκείνη των περιοχών από τις οποίες προέρχονται κατά κύματα κάθε χρόνο, για διάφορους λόγους, πρόσφυγες και μετανάστες, είναι παράλογη κάθε διακινδύνευση υποβάθμισης αυτής της ποιότητας ζωής, ή αμφισβήτηση αρχών και πρακτικών ή η διάδοση αμφιλεγόμενων ιδεών και πεποιθήσεων στο όνομα του πλουραλισμού.

Δηλαδή, πρόκειται συγχρόνως για την υπεράσπιση, εκ μέρους των εθνικών κρατών, ίσων δικαιωμάτων μεταξύ των πολιτών από τη μία και της παροχής δικαιώματος στη διαφορετικότητα από την άλλη. Ωστόσο, για να το δούμε από την αρχή, σεβασμός και αναγνώριση των πολιτισμικών στοιχείων μιας κουλτούρας δεν σημαίνει αυτομάτως και άκριτη αποδοχή όλων των κανόνων και των στοιχείων που τη διέπουν. Στην Ευρώπη δε, τουλάχιστον τα τελευταία τριάντα χρόνια η αγωνία για ίση αντιπροσώπευση κάθε κοινωνικής ομάδας έχει πάρει βίαιο και υποχρεωτικό χαρακτήρα ανεξάρτητα αν γι αυτό προκαλούνται διαμαρτυρίες, επικαλούνται συμφέροντα ή συντρέχουν άλλοι διάφοροι λόγοι. Για αυτό, οι αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη είναι εκείνες που σηκώνουν το μεγαλύτερο βάρος καθώς εγγυώνται την αναγνώριση της πολυπολιτισμικότητας, την ομαλή συνύπαρξη και την ενεργή αποδοχή και συμμετοχή στις κοινωνίες ατόμων ή ομάδων με διαφορετικές καταβολές. Εδώ όμως, να μην παραλείψουμε να σημειώσουμε ότι ενώ τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν περιβληθεί με κύρος, πρόθυμα από όλες τις κυβερνήσεις και άπαντες εμφανίζονται ως υπέρμαχοί τους, στην πράξη όμως, όταν οι καταστάσεις γίνονται ασφυκτικές και οι περιστάσεις πιέζουν για λύσεις, αγνοούνται ή παραμερίζονται με μεγάλη ευκολία. Από την άλλη, πολυπολιτισμική ποικιλομορφία ή πλουραλισμός δε σημαίνει ανεκτικότητα απέναντι σε δήθεν πολιτισμικές πρακτικές που, λόγω εθνικιστικών ή φονταμενταλιστικών αιτιών επιβάλλουν ξενοφοβία, λιθοβολισμούς, δολοφονίες, δουλεμπόριο, κλειτοριδεκτομή, ομοφυλοφοβία και κάθε είδους βιαιότητα. Ακόμη, η θανατική ποινή ή η χρήση βασανιστηρίων, από πολλές χώρες για την απόσπαση απαραίτητων πληροφοριών αντιβαίνουν στις θεμελιώδεις αξίες των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της δημοκρατίας. Ο σκοπός δηλαδή δεν αγιάζει τα μέσα, διότι όταν τα μέσα είναι ευτελή τότε και ο σκοπός χάνει το νόημα και την αξία του.

Επομένως, εξαρτάται από τις ίδιες τις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες το αν αποδέχονται τις πολιτισμικές διαφορές χωρίς να παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Habermas «σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες μπορεί το σύνταγμα του κράτους δικαίου να ανεχθεί μόνο μορφές ζωής οι οποίες συνδέονται με τέτοιες μη φονταμενταλιστικές παραδόσεις, διότι η νομικά ισότιμη συνύπαρξη αυτών των μορφών ζωής επιθυμεί την αμοιβαία αναγνώριση των διαφορετικών πολιτισμικών ιδιοτήτων των μελών» (Πανταζής, 2009). Για αυτό προκύπτει ότι ο ρόλος των αρχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλα τα δημοκρατικά κράτη είναι εξαιρετικά σημαντικός μιας και ανεπιφύλακτα θα πρέπει να εγγυώνται, την αναγνώριση του πλουραλισμού, την ομαλή συνύπαρξη και την ενεργή αποδοχή και συμμετοχή στις κοινωνίες ατόμων ή ομάδων με διαφορετικές καταβολές.

Προσφυγικοί πληθυσμοί και η ανάγκη για εκπαίδευση

Οι συνθήκες γενικευμένης βίας, ένοπλων συρράξεων, ακραίας φτώχειας, καταδίωξης και παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στις οποίες ζουν πολλοί λαοί στις μέρες μας, είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα μεγάλο κύμα μετακίνησης πληθυσμών στην περιοχή μας. Ο αριθμός των προσφύγων και των μεταναστών που έφτασαν και φτάνουν από τον Έβρο και τις ελληνικές ακτές, διαπλέοντας το Αιγαίο, είναι πολύ μεγάλος. Έως τον Μάρτιο του 2016 είχε προκριθεί από τη χώρα μας η τεχνική της ανώδυνης διέλευσης μεγάλου πλήθους προσφύγων. Μετά όμως το κλείσιμο των συνόρων και τον εγκλωβισμό στην Ελλάδα χιλιάδων ανθρώπων άρχισε να διαμορφώνεται η στρατηγική διαχείρισης, προστασίας και εγκατάστασης του πληθυσμού αυτού σε μονιμότερες δομές. Ενδεικτικά και με πρόσφατα στοιχεία από το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης και την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, μόνο στο διάστημα από τις αρχές Ιανουαρίου έως τα τέλη Αυγούστου 2019, στην Ελλάδα έφτασαν από τις θαλάσσιες οδούς περισσότεροι από 23.700 παράτυποι μετανάστες και πρόσφυγες. Στη δεύτερη θέση της σχετικής λίστας βρίσκεται η Ισπανία όπου κι εκεί οι αφίξεις είναι αρκετά αυξημένες σε σχέση με το 2018. Το στοιχείο όμως που συγκλονίζει τη διεθνή κοινότητα είναι ότι συνολικά την περίοδο 2014-2018 περισσότεροι από 30.000 απελπισμένοι άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους στη Μεσόγειο κατά την προσπάθειά τους να φτάσουν στην Ευρώπη.

Έτσι η διαμονή των προσφύγων και των μεταναστών, έστω και προσωρινά, σε δομές φιλοξενίας στην Ελλάδα, έφερε στην επιφάνεια την ανάγκη για παροχή εκπαίδευσης στα παιδιά. Η εκπαίδευση είναι μία από τις μεγαλύτερες προτεραιότητες για τις προσφυγικές κοινότητες κι εδώ φαίνεται και η σημασία του ρόλου της βάσει της δέσμευσης της Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο να «προωθεί την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία μεταξύ όλων των εθνών, φυλετικών και θρησκευτικών ομάδων». Τα εκπαιδευτικά συστήματα όλων των χωρών που δέχονται μεταναστευτικούς πληθυσμούς αναγκάζονται να προσαρμοστούν στις ανάγκες των πληθυσμών αυτών. Όμως, τα δεδομένα, σχετικά με εμφανείς οργανωτικές δεσμεύσεις από την UNCHR, για τη διασφάλιση της σωστής εκπαίδευσης των παιδιών και των προσφύγων, δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικά (Dryden-Peterson, 2017). Το δικαίωμα στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται από δύο βασικά νομικά κείμενα: το άρθρο 16 του Συντάγματος και το άρθρο 28 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΟΗΕ, 1989, επικυρώθηκε στη χώρα μας με τον ν. 2101/1992, ΦΕΚ Α' 192). Το Δεκέμβριο του 2018 με συντριπτική πλειοψηφία αλλά χωρίς τις ψήφους των ΗΠΑ και της Ουγγαρίας, η ΓΣ των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες, στόχος του οποίου είναι να βελτιωθεί η παγκόσμια διαχείριση της προσφυγικής κρίσης. Όπως και το προηγούμενο για τους μετανάστες, δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, δεν ορίζει το πώς οι χώρες θα εφαρμόσουν τις δεσμεύσεις, ενώ και τα δύο προέρχονται από τη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης που είχε υιοθετηθεί ομόφωνα το 2016 από τα 193 μέλη του ΟΗΕ. Το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες συντάχθηκε υπό την αιγίδα της Ύπατης Αρμοστείας και αφιερώνει δύο παραγράφους στην εκπαίδευση εστιάζοντας στη χρηματοδότηση και στην ανάγκη ανάπτυξης εθνικών πολιτικών ένταξης για τους ανθρώπους αυτούς. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση ουσιαστικά αποτελεί προέκταση και υλοποίηση του δικαιώματος στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, όπως το εγγύεται και το Σύνταγμά μας (άρθρο 5), παραμένει ζωτικό εργαλείο ενάντια στις διακρίσεις, τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις, φτάνει να έχει προηγηθεί ο κατάλληλος σχεδιασμός με ευαισθησία και κατανόηση για τους εκτοπισμένους. Τα παιδιά αποτελούν περισσότερο από το 50% του προσφυγικού πληθυσμού παγκοσμίως, ανήκουν στις πιο ευαίσθητες και ευπαθείς ομάδες αυτού του πληθυσμού, αφού συχνά χωρίζονται από τις οικογένειές τους και στερούνται της εκπαίδευσης. Στο χώρο μας τα παιδιά πρόσφυγες είναι υπό την προστασία του ελληνικού κράτους ή της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ. Ενδεχομένως να προέρχονται από εμπόλεμες ζώνες. Έχουν υποβάλλει αίτηση για χορήγηση ασύλου, είτε με τους γονείς τους, είτε

ασυνόδευτα και άλλα ήδη διαμένουν εδώ χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα και μόνιμη κατοικία.

Οι πρόσφυγες μαθητές και μαθήτριες ανήκουν σε μια ειδική ομάδα, γιατί έχουν τυπικά βιώσει εξίσου την εμπειρία του εκπατισμού και του ψυχολογικού τραύματος και τώρα αντιμετωπίζουν το δύσκολο εγχείρημα της ένταξης σε ένα νέο περιβάλλον, κάτι που συχνά περιλαμβάνει ταυτόχρονα την εκμάθηση μιας νέας γλώσσας και την προσαρμογή σε μία νέα κουλτούρα (Anderson, Hamilton, Moore, Lowen & Frater-Mathieson, 2004).

Παρά ταύτα κι ενώ οι μετανάστες και οι πρόσφυγες θα πρέπει παντού να αντιμετωπίζονται ως πολίτες, στο θέμα της εκπαίδευσης φαίνεται ότι τα παιδιά συνεχίζουν να υστερούν, αναφορικά με τη συμμετοχή τους σε αυτήν. Δηλαδή, ενώ πολλές χώρες έχουν εμπειρία στο να έρχονται αντιμέτωπες με τις ανάγκες των παιδιών προσφύγων, τα εκπαιδευτικά συστήματα δε διαθέτουν τις κατάλληλες υποστηρικτικές δομές, ώστε να στηρίζουν το εκπαιδευτικό κομμάτι και να εντάξουν στην εκπαιδευτική διαδικασία τους προσφυγικούς πληθυσμούς (Global Education Monitoring Report, 2019). Βέβαια, η συνεχιζόμενη κινητικότητα του προσφυγικού πληθυσμού δυσχεραίνει κάθε εκτίμηση και προγραμματισμό για εκπαιδευτικές δομές και σχεδιασμό προγραμμάτων από το ΥΠΑΙΘ, ενώ θεωρήθηκε ότι η σχολική χρονιά 2016-2017 δημιούργησε σοβαρά κενά στην εκπαίδευση των ανήλικων προσφύγων. Το Μάρτιο του 2017 υπήρχαν στην ελληνική επικράτεια 20.300 παιδιά πρόσφυγες (“Refugee and Migrant Children in Greece - by Region”, Unicef, 25 March 2017). Περιοριστικές πολιτικές μετανάστευσης, ανακολουθίες στο νομικό πλαίσιο και αυστηρές απαιτήσεις εγγράφων από τις χώρες υποδοχής μπορεί να οδηγήσουν σε ένα αρνητικό αποτέλεσμα. Ενδεικτικά, τα χαμηλά ποσοστά εγγραφών των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση οφείλονται σε αρκετούς διαφορετικούς παράγοντες, ορισμένοι από τους οποίους είναι η χαμηλή ικανότητα απορρόφησης των παιδιών αυτών στα σχολεία της περιοχής, η απόσταση την οποία πρέπει να διανύσει ένα παιδί για να φτάσει στο σχολείο, αλλά και σε μια πληθώρα κοινωνικών, πολιτισμικών και οικονομικών παραγόντων που ποικίλουν ανάλογα με την περίπτωση και το εκάστοτε πλαίσιο. Για παράδειγμα στην Κύπρο, τα σχολεία είναι υποχρεωμένα να αναφέρουν στις αρχές μετανάστευσης τις οικογένειες που δεν έχουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα. Βέβαια, σε ένα νομικό πλαίσιο χωρίς αποκλεισμούς δε σημαίνει ότι τα σχολεία απαγορεύεται να αναζητούν διάφορα πιστοποιητικά ταυτότητας ή κατοικίας προκειμένου κάποιος να εγγραφεί σε αυτά.

Οι πληθυσμοί των παιδιών προσφύγων, που κυμαίνονται από νηπιακές ηλικίες έως και εφήβους, αντιπροσωπεύουν ομάδες που δυνητικά βρίσκονται σε κίνδυνο να παρουσιάσουν χαμηλή σχολική απόδοση, αλλά και να αναπτύξουν μαθησιακές δυσκολίες, ψυχολογικά προβλήματα, προβλήματα συμπεριφοράς ή ακόμη και να παρατήσουν το σχολείο. Τα παιδιά πρόσφυγες αποτελούν έναν ευάλωτο μαθητικό πληθυσμό με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία διαφοροποιούν τις εκπαιδευτικές ανάγκες τους σε σχέση με άλλους συνομήλικούς τους και απαιτούν ιδιαίτερη εκπαιδευτική διαχείριση και στρατηγικές διδασκαλίας με απώτερο στόχο την ομαλή σχολική ένταξη και προσαρμογή. Η επιρροή του ξεριζωμού, στους ανήλικους και ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες, έχει παρατηρηθεί σε καταυλισμούς προσφύγων σε όλο τον κόσμο (McCloskey and Southwick, 1996). Η τραυματική τους εμπειρία αφορά σε παράγοντες *πριν, κατά τη διάρκεια και μετά* τη μετανάστευση των παιδιών. Όλα τα εκπαιδευτικά συστήματα καλούνται να διαχειριστούν καταστάσεις *μετά* τη μετανάστευση, όπου η ένταξη σε μια νέα χώρα, σε ένα νέο περιβάλλον και σε ένα νέο πολιτισμό περιλαμβάνει δυσκολίες με οικονομικά προβλήματα και ανέχεια, γλώσσα επικοινωνίας, πολιτισμικό σοκ, ρατσισμό, φόβο, ανεργία στα μέλη της οικογένειας, προβλήματα υγείας, σωματικά και ψυχολογικά, αλλαγές στη δομή της οικογένειας και τους ρόλους, απώλειες προσώπων και διαφορετική, ελλιπή ή ανύπαρκτη εκπαιδευτική εμπειρία. Με άλλα λόγια δεν υπάρχει περίοδος προσαρμογής, όλα γίνονται με βίαιο τρόπο και μέσα σε απόλυτη ανισορροπία. Κατά τη σχολική χρονιά 2018-2019 φοίτησαν στα ελληνικά σχολεία

περίπου 12.000 παιδιά πρόσφυγες (Αυτοτελές Τμήμα Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων, ΥΠΑΙΘ, Απρίλιος 2019).

Σύμφωνα με τους Strekalova και Hoot (2008), οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να αντιλαμβάνονται το σύνολο των εμποδίων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά πρόσφυγες, τα οποία προκύπτουν από ένα σύνολο παραγόντων, όπως αναφέρθηκε παραπάνω σε συνδυασμό με το διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνται να τοποθετήσουν τον εαυτό τους και να αναδομήσουν την ταυτότητα τους, υπό το πρίσμα της νεοαποκτηθείσας ιδιότητας του πρόσφυγα. Ο ρόλος που καλούνται να παίξουν τα σχολεία σχετικά με την ένταξη των ανήλικων και ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων πρέπει να στηρίζεται στο ότι όλοι οι ανήλικοι πρόσφυγες δεν είναι μια ομοιόμορφη ομάδα και δεν έχουν τις ίδιες τραυματικές εμπειρίες από το παρελθόν. Βρίσκονται σε διαρκή κίνηση και μερικοί δεν ξέρουν καν τι είναι το σχολείο, ενώ κάθε άτομο ανταποκρίνεται στην ένταξη διαφορετικά. Το σχολείο θα πρέπει να αξιοποιεί θετικά κάθε εμπειρία που φέρνουν μαζί τους οι πρόσφυγες μαθητές, καθώς η ένταξη συνήθως γίνεται με κοινωνικό και συλλογικό χαρακτήρα. Είναι σαφές ότι όλη η σχολική κοινότητα, με ελάχιστες ακραίες εξαιρέσεις, είναι θετικά διακείμενη και το σχολείο ένα ασφαλές μέρος, όπου όλοι ενθαρρύνονται, ανήκουν σε αυτό και δεν είναι αόρατοι. Τέλος, το σχολείο συνεργάζεται με τις οικογένειες, όταν υπάρχουν, παραμένει όμως ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο, με άλλους κανόνες οργάνωσης, πειθαρχίας, με αναγκαστικές αλλαγές, πρωτόγνωρες, που δημιουργούν πρόσθετη πίεση.

Εκπαιδευτικά δίκτυα στον ευρωπαϊκό χώρο

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η εκπαίδευση διαδραματίζει καίριο ρόλο στην καθοδήγηση των προσφύγων και άλλων μεταναστών από τρίτες χώρες για την προσαρμογή τους σε μια νέα χώρα και τον πολιτισμό της, καθώς και για τη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων εντός των κοινοτήτων υποδοχής τους.

Οι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο αντιμετωπίζουν συχνά δυσκολίες προσαρμογής στα νέα μαθησιακά περιβάλλοντα. Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να επωφεληθούν από την ενασχόλησή τους με τους αλλοδαπούς μαθητές και μέσω των ανταλλαγών ορθών πρακτικών και όχι μόνο, μπορούν να είναι σε θέση να ανταποκρίνονται αποτελεσματικότερα στις μαθησιακές ανάγκες των παιδιών αυτών σε όλο και πιο ποικίλες και πολύγλωσσες αίθουσες διδασκαλίας. Από το 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει υποστηρίξει τα κράτη μέλη της ΕΕ στις προσπάθειές τους να ενσωματώσουν τους πρόσφυγες και μετανάστες στα συστήματα εκπαίδευσης, από την παιδική ηλικία και τη φροντίδα μέχρι την ανώτερη εκπαίδευση. Το σχέδιο δράσης της Επιτροπής για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών προσδιόρισε κάποιες βασικές προτεραιότητες για την εκπαίδευση. Άμεση ένταξη των νεοαφιχθέντων μεταναστών σε γενικές εκπαιδευτικές δομές όσο το δυνατόν νωρίτερα για να αποφευχθεί η υποβάθμισή τους και να προληφθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου. Αρωγοί σε πολλές και σημαντικές δράσεις που υλοποιήθηκαν και υλοποιούνται και σήμερα με μεγάλη επιτυχία είναι τα εργαλεία που αναπτύσσονται μέσα στις συνεργατικές πλατφόρμες για την προώθηση της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και προσωπικού.

Χαρακτηριστικά, το δίκτυο SIRIUS που δημιούργησε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτελείται από ερευνητές, φορείς χάραξης πολιτικής και ΜΚΟ που ασχολούνται με θέματα μετανάστευσης. Συγκεντρώνει βασικούς παράγοντες της διαχείρισης της μετανάστευσης και της εκπαίδευσης από ολόκληρη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματιών και των εκπροσώπων των κοινοτήτων των προσφύγων και των μεταναστών. Επιδιώκει τη μελέτη και τη δικτύωση των πολιτικών που εφαρμόζονται, σε επίπεδο κράτους, σχολικής μονάδας και σχολικής πράξης, καθώς επίσης και την ενίσχυση προγραμμάτων δράσης στις διάφορες χώρες - μέλη του δικτύου. Η ενασχόλησή του με την εκπαίδευση των παιδιών με μεταναστευτικό ιστορικό είναι η κύρια δραστηριότητά του. Το SIRIUS μεταφέρει γνώση και

επηρεάζει τις πολιτικές εξελίξεις, προκειμένου να βοηθήσει τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο να επιτύχουν τα ίδια εκπαιδευτικά πρότυπα με τους εγγενείς συνομηλίκους τους. Επιπρόσθετα, προσφέρει ηλεκτρονικές πλατφόρμες στήριξης για την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Το δίκτυο SIRIUS είναι μια ευρωπαϊκή πλατφόρμα συνεργασίας ανάμεσα σε φορείς εκπαιδευτικής πολιτικής με στόχο την ανταλλαγή ιδεών και τη μεταφορά γνώσης και εμπειρίας.

Η γνωστή σε μας, εδώ και πολλά χρόνια ηλεκτρονική πλατφόρμα eTwinning στοχεύει επίσης στο να επικοινωνεί το εκπαιδευτικό προσωπικό, να συνεργάζεται και να αναπτύσσει σχέδια εργασίας με τους μαθητές του και, με λίγα λόγια, να αισθάνονται και να αποτελούν μέρος της πιο συναρπαστικής κοινότητας εκμάθησης της Ευρώπης. Η eTwinning προάγει τη συνεργασία των σχολείων στην Ευρώπη μέσω της χρήσης των ΤΠΕ παρέχοντας υποστήριξη, εργαλεία και υπηρεσίες για σχολεία. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην διαπολιτισμική εκπαίδευση και στην ιδιότητα του πολίτη. Στο πλαίσιο αυτό οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται με πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν αρκετά ενδιαφέροντα εργαλεία όπως και δωρεάν ευκαιρίες συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξής τους.

Η School Education Gateway (SEG) είναι επίσης μία ηλεκτρονική πλατφόρμα με 23 ευρωπαϊκές γλώσσες για εκπαιδευτικούς, σχολεία, φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής και λοιπούς που δραστηριοποιούνται στον εκπαιδευτικό χώρο. Παρουσιάζει τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής μαζί με ειδήσεις, άρθρα ειδικών, παραδείγματα καλών πρακτικών και πρόσθετων πηγών. Προσφέρει διαδικτυακές προσεγγίσεις συμβουλευτικής καθοδήγησης, συνεργατικές συζητήσεις και αποτελεσματική παρατήρηση μαθημάτων σε εκπαιδευτικούς και άλλες ομάδες ενδιαφερομένων από όλες τις χώρες.

Ακόμη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρηματοδοτεί προγράμματα σχετικά με τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές, όπως για παράδειγμα το EDINA (EDucation for International Newly Arrived migrant pupils), εξαιρετικά χρήσιμο, με πολλές ενδιαφέρουσες καλές πρακτικές, ενώ κατά καιρούς εκδίδει και διάφορες μελέτες σχετικά με την εκπαιδευτική υποστήριξη των μαθητών αυτών. Τέλος, μέσα στο εδώ και δεκαετίες πρόγραμμα Erasmus, προσφέρονται 100.000 θέσεις για διαδικτυακά γλωσσικά μαθήματα σε πρόσφυγες δίνοντας τη δυνατότητα απόκτησης πιστοποίησης. Στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση έχει δημιουργηθεί επίσης μία βάση δεδομένων με πρωτοβουλίες ενσωμάτωσης των προσφύγων στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Παράλληλα, παρακολουθείται το χάσμα επιδόσεων μεταξύ των ντόπιων και μεταναστών μαθητών των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών της ΕΕ..

Η πρόσβαση των μεταναστών και των προσφύγων στο ελληνικό σχολείο

Όσον αφορά την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, ο όγκος των προσφυγικών ροών και το αναφαίρετο δικαίωμα όλων των παιδιών στην εκπαίδευση οδήγησαν στην ίδρυση των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ). Εδώ, έχει σημασία να προσδιορίσουμε τους χώρους στους οποίους συναντούμε ανήλικους πρόσφυγες και μετανάστες. Φιλοξενούνται σε άτυπες δομές στα νησιά, σε Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων στην ενδοχώρα, σε Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης από τα οποία μεταφέρονται σε διαμερίσματα και ξενοδοχεία, σε καταλήψεις αλληλεγγύης, σε βοηθητικούς χώρους που παρέχονται από οικογένειες, αυτοστέγαση κ.ά..

Με τους Ν. 4415/2016 (ΦΕΚ 159/τ.Α'/06.09.2016) και Ν. 4547/2018 (ΦΕΚ 102/12.6.18) και δύο Υπουργικές Αποφάσεις (Υ.Α.152360/ΓΔ4(2), ΦΕΚ 3049/τ.Β'/23.09.2016 και Υ.Α. 139654/ΓΔ4, ΦΕΚ 2985/τ.Β'/30.08.2017) καθορίστηκαν η ίδρυση, η οργάνωση, η λειτουργία, ο συντονισμός και το πρόγραμμα εκπαίδευσης των ΔΥΕΠ, καθώς και τα κριτήρια και η διαδικασία στελέχωσης αυτών των δομών. Η λειτουργία τους ξεκίνησε το σχ. έτος 2016-17 εντός των σχολικών μονάδων ή στα κέντρα φιλοξενίας των προσφύγων. Οι δομές αυτές αποτελούν παραρτήματα των υφιστάμενων σχολικών μονάδων σε επίπεδο

νηπιαγωγείου, δημοτικού σχολείου, γυμνασίου, ή λυκείου και λειτουργούν εντός των σχολικών μονάδων που βρίσκονται πλησιέστερα στα κέντρα και εφόσον διαθέτουν κατάλληλες αίθουσες. Για τα παιδιά ηλικίας 4-5 ετών ιδρύθηκαν ΔΥΕΠ ως παραρτήματα νηπιαγωγείων οι οποίες λειτουργούν εντός των κέντρων φιλοξενίας. Στα κέντρα και στις δομές φιλοξενίας προσφύγων ορίζεται ένας ή περισσότεροι Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων, οι οποίοι μεριμνούν για την εύρυθμη λειτουργία των ΔΥΕΠ, αλλά και για όλα τα θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών του κέντρου ή της δομής.

Ενδεικτικά παραθέτουμε στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, από επίσκεψή μας, για το Κέντρο Φιλοξενίας Προσφύγων Μαλακάσας. Το Μάιο του 2019 φιλοξενούνταν 1427 άτομα, σε ασφυκτικές πράγματι συνθήκες, 931 άνδρες και 496 γυναίκες. Από αυτούς το 88% ήταν Αφγανοί, το 7% Ιρανοί και το 4% Ιρακινοί. 512 άτομα ήταν κάτω των 15 ετών εκ των οποίων 299 αγόρια και 213 κορίτσια. Από 12 έως 17 ετών υπήρχαν 12 ασυνόδευτα άτομα. Στα σοβαρότερα προβλήματα καταγράφηκαν η έλλειψη διερμηνέων, οι συνεχείς αφίξεις νέων προσφύγων και οι αποχωρήσεις παλαιών, η ανάγκη για μαζικούς εμβολιασμούς και η ανείπωτη ανέχεια. Στις κοντινές ΔΥΕΠ, που λειτουργούσαν στα Δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής, για το 2018-2019 ήσαν εγγεγραμμένοι 239 μαθητές. Τα παιδιά απασχολούνταν στην άτυπη εκπαίδευση συμμετέχοντας σε δραστηριότητες όπως ο χορός, ο κινηματογράφος, η μουσική κ.λπ., ενώ υπήρχε επικοινωνία με τα άλλα κέντρα φιλοξενίας ανά την Ελλάδα όταν οι μαθητές έπρεπε να μετακινηθούν.

Μετά από τρία (3) σχεδόν χρόνια λειτουργίας των ΔΥΕΠ στα σχολεία και παρά το γεγονός της αποδοχής της έννοιας του σχολείου από τους γονείς, ως δυσκολίες σημειώνονται ο μεγάλος αριθμός μαθητών ανά τμήμα (περίπου 25 παιδιά), η ανομοιογένεια που σχετίζεται με τη γνώση της γλώσσας, η δύσκολη προσαρμογή των παιδιών εξαιτίας της περιορισμένης επαφής με τα Ελληνικά, η διαπολιτισμική διαφορά στην κουλτούρα των παιδιών και η μη μονιμότητα των εκπαιδευτικών. Στην κριτική για τις ΔΥΕΠ συγκαταλέγεται το γεγονός ότι το ζήτημα των προσφύγων προσεγγίστηκε με τους όρους ομάδων που αποτελούν τις ΖΕΠ, δηλαδή Ρομά, Αλλοδαπούς, Παλιννοστούντες και μαθητές από Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες και ότι δεν αξιολογήθηκαν προηγούμενες προσπάθειες, με αποτέλεσμα οι εκπαιδευτικοί που εμπλέκονται να μην έχουν στη διάθεσή τους κάποιες καλές πρακτικές. Ωστόσο, για τη στελέχωση των ΔΥΕΠ μπορούν, μετά από αίτηση τους, να διατίθενται μόνιμοι εκπαιδευτικοί που βρίσκονται στη διάθεση των οικείων ΠΥΣΠΕ και ΠΥΣΔΕ ή να αποσπώνται εκπαιδευτικοί στη σχολική μονάδα εντός της οποίας λειτουργεί η ΔΥΕΠ. Οι ΔΥΕΠ μπορούν επίσης να στελεχώνονται από αναπληρωτές και από ωρομίσθιους εκπαιδευτικούς. Οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί επιμορφώνονται και υποστηρίζονται από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε συνεργασία με τους Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων.

Κλείνοντας, θα ήθελα να υπογραμμίσω την ίδρυση, σε εκτέλεση του πλαισίου που αναπτύχθηκε για τις ανάγκες των παιδιών προσφύγων, με την απόφαση του ΥΠΑΙΘ 131024/Δ1 (ΦΕΚ Β 2687/2016), των Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ), τις Τάξεις Υποδοχής στις ΖΕΠ και τα Ενισχυτικά Φροντιστηριακά Τμήματα. Η λογική του πλαισίου αυτού εντάχθηκε στην ιδέα της διαπολιτισμικής αγωγής με στόχο την ένταξη, με τρόπο ομαλό και ισότιμο, στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα των αλλοδαπών μαθητών και των προσφυγοπαίδων, καθώς τεκμαίρεται ορθά ότι δεν έχουν την ελληνική ως μητρική γλώσσα και ως εκ τούτου δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις γλωσσικές απαιτήσεις της τάξης που αντιστοιχεί στην ηλικία τους. Το ΥΠΑΙΘ, στο πλαίσιο των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Εγκύκλιος της Δ/σης Σπουδών του ΥΠΑΙΘ αρ.: Φ1/73808/Δ1/13-5-2019 Οδηγίες και κατευθύνσεις για την ίδρυση και λειτουργία Τάξεων Υποδοχής (ΤΥ) ΖΕΠ για το σχολικό έτος 2019-2020 σε δημοτικά σχολεία της χώρας), έχει ως βασική αρχή την προώθηση μέτρων που αποβλέπουν στην άρση των ανισοτήτων και στη διασφάλιση ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση για όλους τους μαθητές. Αφορά στη μείωση της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου μαθητών προερχόμενων από ευάλωτες

κοινωνικές ομάδες και μαθητών με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, καθώς και στη βελτίωση των μαθησιακών αποτελεσμάτων, κυρίως στον γραμματισμό αλλά και στον αριθμητισμό. Επιπλέον, στοχεύει σε συμπληρωματικά αντικείμενα, ώστε τα παιδιά να καταστούν ικανά να αντεπεξέλθουν στο πρόγραμμα σπουδών τους και να παραμείνουν στο εκπαιδευτικό σύστημα ολοκληρώνοντας τις σπουδές τους. Όσο για τους εκπαιδευτικούς κύριο αντικείμενο έχουν την εκμάθηση της ελληνικής αλλά και τη διδακτική στήριξη σε άλλα αντικείμενα, ώστε να διευκολύνεται η ομαλή προσαρμογή και η παραμονή στο εκπαιδευτικό σύστημα όλων των μαθητών από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, καθώς και με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, για όλους όσους δεν έχουν την απαιτούμενη γνώση της ελληνικής (Ρομά, Παλιννοστούντες, Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες κ.ά.) δίνεται η δυνατότητα στη σχολική μονάδα (σύλλογος διδασκόντων), αφού σταθμίσει τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών αυτών και τις δυνατότητές της, να επιλέξει εκείνο το σχήμα θεσμικής και διδακτικής παρέμβασης. Όπου μπορεί να παρασχεθεί επιπλέον διδακτική υποστήριξη θα τους βοηθήσει να προσαρμοστούν και να ενταχθούν πλήρως στις κανονικές τάξεις στις οποίες είναι εγγεγραμμένοι, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.

Αντί επιλόγου

Για πολλά χρόνια, η διαδικασία των επαναλαμβανόμενων περιόδων της μετανάστευσης στη λεκάνη της Μεσογείου ήταν αρκετά προβλέψιμη. Η έναρξη της καλοκαιρίας, κάθε χρόνο, σηματοδοτούσε την κίνηση των ροών τους μήνες της αιχμής από τη θάλασσα, ενώ το κρύο σήμαινε αναμονή κι αναζήτηση άλλων δρόμων και ανάπαυλα, για τους εργαζόμενους τόσο σε ανθρωπιστικούς φορείς, όσο και σε υπηρεσίες φύλαξης και κρατικής ασφάλειας. Για τον ΟΗΕ ισχύει παγίως ότι, η πρόθεση της συντριπτικής πλειονότητας των ανθρώπων αυτών είναι να ξεφύγουν από τον πόλεμο και σήμερα η μεγαλύτερη ομάδα προέρχεται από τη Συρία και το Αφγανιστάν, χώρες στις οποίες η κλιμάκωση του πολέμου έχει αφανίσει εκατομμύρια ανθρώπους. Η πραγματική πρόκληση και η ουσία της αντιμετώπισης της παρούσας προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης δεν είναι να κλείσουν τα σύνορα και να απαγορευτεί οποιοδήποτε πέρασμα στην Ευρώπη, ούτε να στοιβάζονται σε προσωρινούς καταυλισμούς χωρίς εκπαίδευση, απασχόληση και δικαιώματα, αλλά να δημιουργηθούν στοχευμένα βιώσιμες και αποτελεσματικές πολιτικές. Παρά τον αιφνιδιασμό των κρατών-μελών της ΕΕ και τις κρίσεις που υφίστανται οι κοινωνικοοικονομικές και εκπαιδευτικές δομές τους και δεδομένου ότι η αστάθεια δύσκολα θα ξεπεραστεί, αλλά και τα σύνορα της Ευρώπης με περιοχές που αντιμετωπίζουν προβλήματα δε φαίνεται να αλλάζουν σύντομα είναι καλύτερα για τους ανθρώπους αυτούς, μέσω σύγχρονων, οργανωμένων οικονομικών μοντέλων να επιδιωχθεί κάποιας μορφής αυτάρκεια, ελευθερία κινήσεων κι ευκαιρίες για στοιχειωδώς αξιοπρεπή επιβίωση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, A., Hamilton, R., Moore, D., Loewen, S., & Frater-Mathieson, K. (2004). Education of refugee children: Theoretical perspectives and best practice. In R. Hamilton & D. Moore, (Eds.), *Educational interventions for refugee children: theoretical perspectives and implementing best practice.*, (pp.1-11), New York: RoutledgeFalmer.
- Dryden-Peterson, S. (2017). Refugee education: Education for an unknowable future. *Curriculum Inquiry*, 47(1), 14-24.
- Global Education Monitoring Report, (2019). UNESCO, ανακτήθηκε στις 10/6 από: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265866/PDF/265866eng.pdf.multi>
- McCloskey, LA & Southwick, K. (1996). Psychosocial problems in refugee children exposed to war. *Pediatrics*, 97(3), 394-7.
- Murray, D. (2017). *The strange death of Europe*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Sartori, G. (2015). *Η Δημοκρατία σε 30 Μαθήματα*. Αθήνα: Μελάνα.

- Strekalova, E. & Hoot, J., L. (2008). What Is Special about Special Needs of Refugee Children? : Guidelines for Teachers. *Multicultural education*, 16(1), 21-24.
- UNCHR, (2016). Global report, ανακτήθηκε στις 5/6/2019 από:
http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/gr2016/pdf/Book_GR_2016_ENGLISH_complete.pdf
- Πανταζής, Β. (2009). *Ανθρώπινα δικαιώματα, δικαιώματα του παιδιού και εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Τριανταφύλλου, Σ. (2014). *Πλουραλισμός, Πολυπολιτισμικότητα, Ενσωμάτωση, Αφομοίωση*. Αθήνα: Πατάκης.